

94(497.1)"1941"
323.276(497.1)"1941"
327.84(497.1:410)"1941"
COBISS.SR-ID 83803657

Језик рада: Српски
Примљен: 31. 05. 2022.
Прихваћен: 15. 09. 2022.
Тип рада: Оригинални научни рад

Пуковник др Далибор Денда, виши научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране, Београд, Република Србија
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

БРИТАНЦИ И ВОЈНИ ПУЧ 27. МАРТА 1941. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У раду се на основу објављене и необјављене архивске грађе британског, немачког и југословенског порекла, мемоара и домаће и иностране литературе реконструира улога британског фактора у војном пучу 27. марта 1941. године. На стварању климе за извођење пуча биле су ангажоване све британске тајне службе, како цивилне, тако и војне, чије активности нису увек биле међусобно координиране. Може се закључити да је до пуча дошло на иницијативу Југословена, коју су Британци само искористили у погодном моменту.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Краљевина Југославија, државни удар, 27. март 1941, Други светски рат, Британци, Немци, војска

Војни пуч 27. марта 1941. године био је један од најзначајнијих догађаја који су утицали на судбину Југославије и њених народа у 20. веку. Као и код свих појава сличног типа и значаја, узроци су увек комплексни. На њега су утицали, како унутрашњо-политички разлози, тако и спољни фактори. Војска је, у складу са традицијом, у југословенском друштву имала улогу заштитника државе и круне, па се у страху од угрожености једног или другог добра увек могао наћи мотив за заверу. Официрска завера је, с друге

стране, била и начин на који је југословенска владајућа династија Карађорђевића и дошла на српски престо 1903. године.¹

Према доступним подацима, прве идеје о војном пучу јављају се 1937. године, у оквирима конкордатске кризе. Према властитом признању, ваздухопловни генерал Боривоје Мирковић је тада разматрао могућност да насилно свргне владу Милана Стојадиновића. Тада је делио мишљење многих да је закључивање конкордата тежак ударац за Српску православну цркву и стога планирао извођење војног пуча. Његова намера била је осујећена чињеницом да се у Београду нису налазили генерал Душан Симовић, који је требало да преузме власт, као ни сам председник владе Стојадиновић.²

Крајем 1937. године, о гласинама о покушају пуча у вези са самоубиством генерала Војислава Томића, команданта Београда и првог заменика кнеза намесника, први пут извештава и немачка војна обавештајна служба. Према подацима Абвера, о смрти генерала који је уживао нарочито поверење краља Александра кружиле су по Београду различите гласине. Једна верзија гласила је да је Томић убијен с леђа пошто је правовремено био откривен његов покушај припреме пуча против кнеза намесника и завођења војничке диктатуре. Друго тумачење, које се Немцима чинило мало вероватно, било је да је кнез Павле убио генерала приликом једне жустрије свађе. Колико се могло закључити из различитих прича које су потицале из поверљивих извора, генерал Томић био је на челу групе официра југословенске војске који су били спремни да се с оружјем у руци (војни пуч, војна диктатура) супротставе махинацијама против младог краља. Немци су закључили да је све више људи из југословенских политичких кругова сматрало да кнез Павле и његова супруга Олга, чија је сестра војвоткиња од Кента, желе да се докопају југословенске круне и спрече крунисање Петра II које је требало да уследи за четири године. За случај да та настојања југословенског регентског пара добију насилну форму, у југословенској војсци формирана је група генерала, са којом је генерал Томић био близак, или јој се чак налазио на челу, чији циљ је био да по сваку цену заштите права младог краља. Чини

¹ О томе видети више: Милан Ж. Живановић, *Луковник Апис. Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте* (Београд: издање аутора, 1955); Васа Казимировић, *Црна рука: личности и догађаји у Србији од Мајског преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године* (Крагујевац: Призма, 1997); Драгиша Васић, *Деветсто трећа* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003); Дејвид Мекензи, *Драгутин Димитријевић Апис* (Београд: Етхос, 2016).

² Боривоје Мирковић, *Истина о 27. марту 1941. године*, приредио Петар Боснић (Београд, издање приређивача, 1996), 15; Драган Бакић, „Слепа амбиција или британска субверзија? : Југословенски официри, британске обавештајне службе и државни удар од 27. марта 1941. године”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2021), 57–58.

се да је тајна служба кнеза Павла ушла у траг тим припремама у армији, па је кнез позвао Томића на разговор. Пружио му је могућност да изабере да ли ће због својих поступака извршити самоубиство или ће одговарати пред војним судом где би био ражалован, изгубио грађанска права, пензију и потпору за своју породицу. Убрзо након тог разговора генерал Томић је починио самоубиство. Сахрањен је са свим војним почастима, а након неколико дана његову удовицу кнез је примио у аудијенцију. Те приче о убиству или самоубиству генерала Томића чуле су се на више места као могуће и вероватне, али је њихову тачност било изузетно тешко проверити.³ Уколико су наведене гласине биле тачне, радило се очигледно о активностима припадника официрске котерије „Бела рука”.

Како се чини, на државни удар помишљала је у то време још једна група коју су чинили углавном бивши припадници „Црне руке”. До њиховог организовања дошло је на подстрек из иностранства, а у вези са позицијом земље у Судетској кризи. Наиме, према неким сведочењима, први састанак групе „Конспирација за државни удар” био је одржан 8. августа 1938. у кући породице Жујовић, у улици Краља Милана 42. На том састанку били су присутни Слободан Јовановић, Живојин Балугџић, пуковник у пензији Антоније Антић, потпуковник у пензији Велимир Вемић, адвокат Момир Николић, доцент универзитета др Гојко В. Грђић, адвокат и књижевник Драгиша Васић, касациони судија Данило Данић, адвокат и официр у пензији Младен Жујовић, професор универзитета др Драгослав Страњакровић, доцент универзитета др Слободан Драшковић и артиљеријски поручник Станиша Н. Костић.⁴ Према мемоарима совјетског обавештајца Павла Судоплатова, тада је на предлог чехословачког председника Едуарда Бенеша, Стаљин преко совјетског агента Петра Зубова намеравао да финансира пуч против Стојадиновићеве владе са циљем да се устоличи војна хунта у Југославији и на тај начин ослаби притисак на Чехословачку. Бенеш је тражио суму од 200.000 долара за српске офицере који су требали да изврше преврат. Добивши новац Зубов је стигао у Београд како би се упознао са ситуацијом на лицу места. Када се уверио да су официри о којима је реч представљали тек групу непouzданих авантуриста са којима се није могао постићи никакав ваљан резултат, он је одбио да им исплати аванс.⁵

³ Bundesarchiv, Militärarchiv, Reichsmarine 7/2706b (даље: Barch, MA, RM 7/2706b); Auslandsdienst, Bericht Nr. 3460/37; Jugoslawien, Politisches, Belgrad, Mitte Dezember 1937; Der Fall General Tomic.

⁴ Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског генерала 1898/1942* (приредио М. С. Бјелајац), (Београд: Српска књижевна задруга, 1995), 183 (фуснота 133).

⁵ Павел А. Судоплатов, *Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы* (Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 1997), 78.

Један од узрока који су довели до преврата свакако је био и хрватско-српски спор око преуређења Југославије. Нарочито велико незадовољство по том питању владало је у војсци. Тако је немачки војни аташе, у свом извештају од 17. маја 1939. године, известио да се у широј јавности сматрало да ће доћи до војне диктатуре коју ће завести начелник Генералштаба Симовић, те да у том случају Хрвати, којима су од тадашње владе нуђене велике концесије, неће моћи да рачунају на референдум у Босни и Срему.⁶ Управо тада је „Конспирација” почела да ради на стварању завереничких група у војсци. Половином 1939. године образован је „ужи одбор” од три члана. Закључено је да се организују петорке чији чланови могу знати само за вођу који их је организовао и преко којег су примали директиве од „ужег одбора”. Прва таква петорка организована је у Првом противавионском пуку у Београду, на челу са поручником Костићем, а затим су образоване и нове, на чијем челу су се налазили ваздухопловни мајор Срба Попов, пешадијски поручник Новица Милошевић, артиљеријски потпуковници Милош Банковић и Властимир Рожђаловски, артиљеријски мајор Светислав Вохаска, командант 2. батаљона борних кола пешадијски мајор Данило Зобеница, пешадијски мајор Живан Кнежевић, интендантски потпоручник Симиша Николајевић и други.⁷

Незадовољство српског језгра војске било је нарочито изражено након постизања споразума о Бановини Хрватској и формирања Владе Цветковић–Мачек. Армијски врх није могао да опрости кнезу Павлу тај потез, јер је, по мишљењу високих војних кругова које је било супротно француском и британском, тиме значајно опала и одбрамбена моћ земље.⁸ На то се надовезала и чињеница да је од избијања Другог светског рата Краљевина Југославија постала центар стране пропаганде, док је Београд био централа целокупне иностране пропаганде на Балкану. Према подацима из италијанског посланства, из половине 1940. године, до којих је дошло Друго (контраобавештајно) одељење југословенског Главног генералштаба, од избијања рата у пропагандном раду на територији Краљевине Југославије предњачили су Немци који су потрошили око 3.000.000 динара у те сврхе, од чега је 2.000.000 утрошено на немачку мањину. Енглези су до тада на пропаганду потрошили око 2.000.000, а Французи око 1.800.000 динара. Енглези и

⁶ Barch, MA, RM 7/2706a; Deutsche Gesandtschaft Belgrad, Der Militärattache, Belgrad, den 17. Mai 1939; Betrifft: Ereignisse in der Berichtszeit 11.5. – 15.5.1939.

⁷ 27. mart 1941, tematska zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović i Nikola Žutić (Beograd: NICOM, 1990), 82.

⁸ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 78.

Французи су новац усмеравали искључиво на југословенско јавно мњење. Те суме чинили су само износи уплаћени у Југославији, док штампање летака и брошура у иностранству није било урачунато.⁹ Очигледно је да је количина новца који су Енглези и Французи улагали у пропаганду у Југославији, усмерену на припаднике југословенских народа, била готово четири пута веће од немачке.

Након пада Француске, у јуну 1940, пропагандни рад обеју зараћених страна још се више појачао. Према процени британског министра за економско ратовање Хјуа Далтона, под чијом надлежношћу се налазила Егзекутива за специјалне операције (*Special Operations Executive – SOE*), општи трошкови британске круне у Југославији за стварање погодне климе уочи пуча износили су више од 100.000 британских фунти¹⁰ или 17.650.000 ондашњих динара, што је било око девет пута више од новца који је Британија, према већ поменутим италијанским изворима, уложила у пропагандне сврхе у Југославији од почетка рата до средине 1940. године.

Британски утицај у земљи почео је да јача, нарочито након смрти краља Александра I Карађорђевића и формирања намесништва на челу са кнезом Павлом. Спољнополитички ослонац земље на Велику Британију почео је након избијања абисинске кризе и био формиран циркуларом југословенског Министарства иностраних дела из децембра 1935. године, којим је начињен отклон од дотадашње политике ослањања на Француску. Од тог времена и сама југословенска политика економског и политичког зближавања са Немачком била је добрим делом усмеравана из Лондона, који ће се тог правца држати све до почетка 1939. године и смене Стојадиновићеве владе.¹¹ Током тридесетих година XX века, на подручју Балкана активно је деловала и британска Тајна обавештајна служба (*Secret Intelligence Service – SIS*) чији се рад нарочито интензивирао током 1938. и 1939. године. Секција D ове службе (SIS), чији је задатак био да изводи саботаже, диверзије и остале тајне операције, основана је 1938. године. Она ће се издвојити из SIS-а 1940. године да би се из ње формирало језгро нове тајне организације за извођење специјалних операција – *Special Operations Executive (SOE)*. Током 1939. и 1940. године Секција

⁹ Војни архив, Пописник 17, кутија 21, фасцикла, 1, редни број 24/2 (даље: ВА, П-17, К-21, Ф-1, р.6.24/2); Главни генералштаб, Друго обавештајно одељење, Стр.пов.ђ.Об.2.бр.565 од 1940. За досије: Мађарска пропаганда.

¹⁰ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), 242.

¹¹ О томе видети више: Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941* (Zagreb: Školska knjiga, 1975); Далибор Денда, *Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918 – 1941)* (Нови Сад: Матица српска, 2019), 235–323.

D и њена наследница биле су активне на Балкану, покушавајући на разне начине да саботирају немачке ратне напоре и промовишу активно политичко противљење немачким захтевима према неутралним балканским земљама. Београд је у том периоду био главни центар секција D и SOE за Балкан као, по свему судећи, и центар за организацију активности SIS-а на Балкану.¹²

Британцима је поговодала и званична политика југословенске краљевине која је са избијањем рата, иако формално неутрална, као заточеница версајског система, на чијим темељима су почивале и њене границе, била суштински просавезнички оријентисана. Још од почетка ратних дејстава у Пољској, Југославија је отпочела размену обавештајних информација са Французима на темељу тајног војног протокола из споразума о пријатељству из 1927. године, чију је важност до 1942. године продужила још Стојадиновићева влада. Од краја 1939. године почела је и обавештајна размена са Британцима у коју је било укључено и војно крило завереника против Хитлера, чији се главни центар налазио у руководећим круговима немачке војне обавештајне службе (*Abwehr*). Тако су, од априла 1940. године, преко југословенског војног изасланика у Берлину пуковника Владимира Ваухника у Београд стизале највредније информације за вођење рата које су преко начелника Обавештајног одељења југословенског Главног генералштаба пуковника Жарка Поповића прослеђиване Британцима.¹³ У том периоду југословенски војни врх води и преговоре са Французима о могућностима отварања балканског фронта против Осовине, у чему изразиту улогу имају министар вој-

¹² Током већег дела овог периода за специјалне операције били су задужени британски трговац оружјем Јулијус Ханау и инжењер С. В. (Бил) Бејли. Њих двојица били су одговорни за планирање неколико подухвата који су требали да доведу до блокаде Дунава за пловидбу немачких бродова, међу којима и операцију запречавања Ђердапске клисуре минирањем и обрушавањем литица на југословенској страни реке. Такође, успели су да успоставе контакте са опозиционим политичким елементима у различитим земљама Балкана који су желели да се одупру немачким захтевима. Поред тога, били су одговорни и за оснивање формално независне новинске агенције *Britanova* која је служила интересима британске пропаганде. Према: David A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'Etat of March 1941”, *Slavic Review*, Vol. 36, №3 (1977), 408 - 409. О томе видети више и : Marko Pivec, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941”, *Istorija 20. veka*, 1 (2010), 193– 212.

¹³ О томе видети више: Далибор Денда, „Обавештајна сарадња Краљевине Југославије са западним савезницима (1939–1941)”, *Други светски рат 75 година касније* – зборник радова, I, ур. Далибор Денда, Бојан Димитријевић, Димитар Тасић (Београд: Институт за стратегијска истраживања, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, 2021), 97–112.

ни генерал Милан Недић и начелник Главног генералштаба генерал Душан Симовић. Међутим, све те идеје су пропале након немачких успеха у Француској.¹⁴

Ипак, након пада Француске, у јуну 1940. године, и немачке окупације већег дела западне Европе, Балкан је остао једна од ретких области у Европи где је обавештајна мрежа SOE остала нетакнута. Након италијанске инвазије на Грчку, балканске државе, међу којима и Југославија, постају кључно поприште борбе између Британаца и сила Осовине, што се одразило и на промене унутар балканске мреже SOE. Од новембра 1940. године, за активности SOE у Београду био је задужен Том Мастерсон, чији је задатак био да исправи грешке својих претходника и да обезбеди чврсту основу за проширење британских тајних операција на Балкану након италијанског напада на Грчку. Мастерсоново постављење поклопило се са повећањем интереса водећих британских војних кругова за Балкан, чији је главни циљ био да спрече транспорт румунске нафте кроз Југославију за Немачку.¹⁵

Погодну климу у корист британских интереса у југословенској војсци стварао је и сам кнез Павле, и поред формалног окретања Генералштаба ка Немцима у мају 1940. године.¹⁶ Тада је са места в.д. команданта ваздухопловства смењен генерал Милојко Јанковић. Довођење на тај положај генерала Боривоја Мирковића, у мају 1940. године, британски ваздухопловни изасланик Макдоналд оценио је као промену повољну по савезнике, будући да је генерал Јанковић био склон да верује у немачку величину и непобедивост, па је према савезницима испољавао дефетизам, док су Мирковићеве симпатије оцењене као несумњиво више на страни Француске и Енглеске него што су то биле код његовог претходника.¹⁷ Када је, 29. маја, Макдоналд

¹⁴ О томе видети више: Далибор Денда, „Прилози за биографију генерала Милана Недића до Априлског рата 1941”, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године – Научни погледи*, ур. Вељко Ђурић-Мишина (Београд: Музеј жртава геноцида, 2017), 21–23; Далибор Денда, „Le Royaume de Yugoslavie et les projets français d'ouverture du front des Balkans 1939–1940”, у: *Le FRANCE et la Serbie les défis de l'amitié éternelle: hommage au 180e anniversaire des relations diplomatiques franco-serbes*, ур. Aleksandra Kolaković, Sacha Markovic (Belgrade: Institut d'études politiques, 2021), 177–195.

¹⁵ David A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 409–410.

¹⁶ О окретању југословенског Главног генералштаба ка Немачкој видети више: Далибор Денда, *Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)* (Нови Сад: Матица српска, 2019), 564–565; 574–575.

¹⁷ Public Record Office, Foreign Office 371/25030, R 6367/89/92 (даље: PRO, FO 371/25030, R 6367/89/92); Меморандум ваздухопловног изасланика Макдоналда у Београду, Бр. Y 54/40, Београд, 21. мај 1940; *Британци о Кралевини Југославији, III (1939–1941)*, приредио Živko Avramovski, (Београд: Архив Југославије, 1996), 448–449.

посетио Мирковића у Команди ваздухопловства уверио се у сву повољност промене. Наиме, Мирковић је изјавио да су он и југословенски народ 100% уз Француску и Велику Британију и да жели и да се нада да ће оне победити. Макдоналд је приметио да су његови ставови супротни ставовима његовог претходника, генерала Милојка Јанковића, који му је још пре почетка немачке офанзиве у више прилика изразио своје уверење да ће Немци сигурно бити победници. На питање шта мисли о италијанском ратном ваздухопловству Мирковић је одговорио да је спреман, попут британског ваздухопловства, да с њима прихвати неједнаку опкладу од три према један и да их туче. О Италијанима је говорио са очигледним осећањем мржње и потцењивања, описујући их као Цигане и говорећи да их треба само жестоко напасти и они ће капитулирати. Британац се надао да ће његова метла мести тако чисто као што је најавила у првим замасима и истакао да је Мирковић велико побољшање у односу на старог команданта и за савезнике и за југословенско ратно ваздухопловство.¹⁸

Потпуковник Милисав Перишић истакао је да је и начелник Првог обавештајног одељења пуковник Жарко Поповић отворено пробритански човек. Он је, са генералом Боривојем Мирковићем, често виђан на вечери у ресторану „Аеродромска касина“ у друштву британског ваздухопловног аташеа А. Х. Макдоналда.¹⁹ Пробританску делатност Поповић је наставио и у Москви, о чему сведочи и чињеница да је југословенска страна, 6. априла 1941, када је потписан совјетско-југословенски споразум о пријатељству, љубазно замољена да повуче пуковника Жарка Поповића са положаја војног изасланика, будући да је по Совјетима он био превише пробритански оријентисан. У мају 1941. совјетски маршал Тимошенко, тада нар-ком (министар) одбране, отворено је оптужио југословенску дипломатску мисију у Москви да представља сервис британских провокатора.²⁰ Након „Каирске афере“ 1942. године, и Поповић је, као и Мирковић, прешао као пуковник у британску војску.²¹

Након одласка пуковника Поповића у Москву, интензивну обавештајну сарадњу са Британцима у земљи наставио је његов брат, потпуковник Угљеша Поповић, који се налазио на челу тзв. М-одсе-

¹⁸ PRO, FO 371/25030, R 6367/89/92; Прилог извештају посланика Кемпбела у Београду државном секретару лорду Халифаксу Бр. 185, Београд, 4. јун 1940; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 467–468.

¹⁹ B. Petranović, N. Žutić, 27. mart 1941. (*tematska zbirka dokumenata*), 81.

²⁰ Gabriel Gorodetsky, *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia* (Yale: University Press, 1999), 151–152.

²¹ Миле Бјелајац, „Покушај стратешког ослонаца Југославије на СССР 1939–1941“, *Војноисторијски гласник*, 1–2 (2006), 52.

ка, односно тајног сервиса југословенске војне обавештајне службе. У том периоду од Британаца су добијане најчешће полуинформације о намерама Немачке према Југославији, док је толерисан рад британских агената на територији земље, и са њима вршена размена обавештајних података.²²

Након одласка Жарка Поповића у Москву, за Британце је постао значајан генерал Душан Симовић, чија делатност је везана за државни удар 27. марта. Будући да је био формално постављен на место команданта 2. армијске области у Сарајеву, он је, 13. новембра 1940, враћен у Београд (Земун), на положај команданта југословенског ваздухопловства војске.²³ Премештај Симовића на тако значајан положај у војсци, као ни било који претходни, није се могао извршити без сагласности и коначног одобрења кнеза Павла Карађорђевића.

Идеје о завери поново су се појавиле у јавности средином 1940. године. Генерал Богољуб Илић сећао се да му је ту идеју предочио генерал Боровоје Мирковић око годину дана пре извршења самог удара, након чега су још неколико пута о томе разговарали.²⁴ Већ крајем јула британски посланик у Београду Роналд Кемпбел (*Ronald Campbell*) обавештавао је Лондон о сазнању да у Југославији постоје елементи, нарочито у Србији, који размишљају о искоришћавању незадовољства због проосовинске политике владе за извршење државног удара и истовремено проглашавање заједничких циљева са Великом Британијом. Ти елементи тврдили су да могу да рачунају на организације као што су „Народна одбрана“, Православна црква, значајни делови војске и земљорадничка партија.²⁵ Посланик Кемпбел сматрао је да је у том моменту тај план, иако несумњиво пробритански, који је био дело незадовољних српских опозиционих елемената и није имао подршку целе земље, могао довести до разједињене и ослабљене Југославије, која би постала лакши плен за деловање Осовине. Ипак, због опасности да се план прерано активира треба учи-

²² Uglješa Popović, *Deseti po redu. Tajna vojnoobaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine* (Beograd: izdanje autora, 1976), 58, 71–73, 125–127.

²³ Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004), 270.

²⁴ Б. С. Илић, *Мемоари армијског генерала 1898/1942*, 183.

²⁵ План је подразумевао задржавање постојеће династије са младим краљем, уз уклањање намесника, ако је потребно и силом, насило уклањање цара Бориса у Бугарској и закључење офанзивног и дефанзивног савеза те земље са Југославијом, као првог корака ка југословенско-бугарској федерацији. Било је предвиђено да се Хрватима понуде места у влади, да Југославија нападне Албанију, уз покретање револуције против Италије, затим доношење декларације о заједничким циљевима са Великом Британијом и покушај да се обезбеди оружана помоћ од СССР-а. У случају немачке инвазије требало је пружити највећи војни отпор и спроводити максималне саботаже.

нити све да се организаторима стави до знања да британска влада то не одобрава.²⁶ Из Лондона је одговорено да план изгледа преурањен, али да би касније могао бити од прворазредне важности за британске интересе. Такође, наглашено је да не може имати подршку британске владе ако садржи извршење било каквог насиља према кнезу намеснику.²⁷ Ове идеје допрле су до немачког посланика Виктора фон Херена крајем октобра. Он је тада обавестио Берлин о поновној појави гласина да су се у српском генералитету појавиле идеје о пучу ради завођења војне диктатуре, па би, у случају потребе, кнеза намесника заменио млади краљ. Те гласине биле су, по њему, последица дубоког незадовољства тренутним положајем Југославије које је владало у војсци и српским круговима, пре свега због растуће критике према политици споразумевања са Хрватима, иза које је стајао кнез намесник, а која се видела као слабљење државног јединства. Поред тога, постојала је и забринутост због погоршања војно-политичке ситуације у Југославији због новог курса Румуније (приступање Тројном пакту – прим. Д. Д.), као и због несигурности у вези са бугарским и, пре свега, италијанским претензијама према Македонији. По фон Херену, владало је опште мишљење да се с тим опасностима може изаћи на крај само завођењем политике чврсте руке за коју ни кнез намесник ни председник владе Цветковић нису били способни. Нечим елементима у војсци чинило се да је најбољи излаз завођење војне диктатуре уз превремено ступање на престо младог краља којем је било 18 година. Фон Херен је због тога сматрао да такав развој ситуације није немогућ, нарочито у случају даљег заоштравања војно-политичких затегнутости.²⁸

Југословенски војни кругови остваривали су највећу сарадњу са Британцима преко југословенског ваздухопловства војске. Генерал Боривоје Мирковић одржавао је добре везе са почасним ваздухопловним аташеом Велике Британије у Југославији Томом Маплбеком (*Tom Mapplebeck*). Према интервјуу који је Маплбек дао Хедер Вилијамс 1988. године, Мирковић му је предавао сажетке недељних

²⁶ PRO, FO 371/25033, R 6426/415/92; Шифровани телеграм посланика Кемпбела у Београду Форин офису Бр. 482, Београд, 25. јул 1940; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 502–503.

²⁷ PRO, FO 371/25033, R 6426/415/92; Шифровани телеграм Форин офиса посланику Кемпбелу у Београду, важно, строго тајно, Бр. 383, Лондон, 3. август 1940; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 506.

²⁸ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1945, Band XI - 1 (даље: ADAP/D, XI-1), Die Kriegsjahre (1. September bis 13. November 1940) (Bonn: Gebrüder Hermes KG, 1964), 335–336; Der Gesandte in Belgrad an das Auswärtige Amt, Telegramm, Nr. 778 vom 25.10, Belgrad, den 25. Oktober 1940; исто и: *Aprilski rat 1941*, Zbornik dokumenata, I (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969), 856; Dokument br. 284.

обавештајних извештаја југословенског Главног генералштаба.²⁹ Размена података вршена је посредством мајора Душана Бабића, а преко београдског трговца Живојина Крстића, који је одржавао пословне везе са Маплбеком.³⁰ У децембру 1940. године, агенти Абвера извештавали су да је југословенска влада дозволила врбовање југословенских ваздухопловаца од стране енглеског Генералног конзулата у Загребу и чак му доставила њихова имена и адресе.³¹

Према истраживањима Дејвида Стафорда, отприлике у то време променио се и британски приступ према Југославији – од прихватања неутралности земље наклоњене Британији до притиска да се краљевина што активније супротстави Немачкој. Британска политика према Југославији била је, према истом аутору, у функцији настојања да сачува Грчку од пада под власт Осовине.³² У кретању Југославије ка потписивању Тројног пакта велики значај имале су субверзивне активности SOE, чији је главни задатак био да делује у областима у којима је то било немогуће званичној дипломатској мисији. Њени агенти су посебно били ангажовани на одржавању веза са југословенским опозиционим политичарима, већином Србима, које је кнез намесник, у савезу са вођом Хрватске сељачке странке др Владком Мачеком, искључио из власти. Агенти SOE имали су задатак да мобилишу и усмеравају те утицајне и незадовољне елементе, како би преко њих утицали на државну политику или њену промену. Главне сараднике налазили су у Земљорадничкој партији Милана Гавриловића, Радикалној и Демократској странци и националистичким удружењима као што су „Народна одбрана“, четници, удружења ратника и сличне групације повезане са традицијама српског отпора из Првог светског рата. Агентура SOE је финансирала Земљорадничку партију од јула 1940. године, као и „Народну одбрану“. Иако је Земљорадничка странка била заступљена у Влади Цветковић–Мачек, према мишљењу британских агената она је била најмилитантнији антигермански и просавезнички елемент у Југославији. Везе SOE са вођом „Народне одбране“ Илијом Трифуновићем Бирчанином биле су посебно корисне, јер се Трифуновић налазио на челу свих националних удру-

²⁹ Хедер Вилијамс, *Падобранци, патриоти и партизани – Управа за специјалне операције у Југославији 194–1945* (Београд: НОЛИТ, 2009), 50.

³⁰ ВА, П-17, К-2, Ф-2, р.б. 1; Елаборат „27. март 1941“. Цитирано према: В. Petrović, N. Žutić, *27. mart 1941. (tematska zbirka dokumenata)*, 81–82.

³¹ Barch, MA, RW 49/424; Nest Bremen, g. 6389/40/IH an OKW, Abw I M, Berlin; Betrifft: Jugoslawien, Quelle S 2130.

³² David A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941“, 401.

жења. Те организације, подстакнуте од SOE, непрестано су слале петиције влади против потписивања пакта у данима који су непосредно претходили државном удару.³³

Британска агентура превентивно је припремала терен за пуч и кроз контакте са провереним људима из југословенске војске који би могли бити од користи приликом његовог спровођења. Тако је шефу „М-одсека” потпуковнику Угљеши Поповићу, како се наводи у његовим мемоарима, представник једне „пријатељске” тајне службе³⁴ (вероватно британске – прим. Д. Д.),³⁵ наговестио могућност просавезничког државног удара у Југославији, после православног Божића 1941. године. Британци су му, 25. фебруара 1941, предали и део нацрта немачког ратног плана против Југославије, на основу кога је оценио да је предвиђено да она буде десета жртва нацистичке агресије.³⁶ Један од шефова „пријатељске” тајне службе био је, наиме, у посети код шефа „М-одсека” заједно са генералом Боривојем Мирковићем и председником удружења резервних официра Владетом Богдановићем. Тада је Поповић изнео Мирковићу сопствену обавештајну процену о немачким агресивним намерама према Југославији, а он је њему предочио планове о државном удару.³⁷ Пошто су већ 1. марта 1941. године немачке трупе из Румуније почеле прелазити на територију Бугарске ради извођења операција у Грчкој, Краљевина Југославија нашла се окружена трупама Осовине на свим својим границама, изузев оне према најјужнијем суседу, тако да се претпоставка шефа југословенског тајног сервиса чинила за неупућене потпуно логичном. Ипак, новија историографија непобитно је утврдила да у том моменту Трећи рајх, због приближавања земље Осовини, није рачунао на војничко решење за потчињавање Југославије.³⁸

Може се закључити да је на истом задатку спровођења државног удара у Југославији била, поред Егзекутиве за специјалне операције (SOE) чији је рад био усмерен на представнике грађанских снага, ангажована и британска војна обавештајна служба (MI 6), усмерена према

³³ Исто, 410–411.

³⁴ У. Поповић, *Deseti po redu...*, 141–42.

³⁵ Исто, 51–61. Поповић наводи да осим Донаванове посете није било никаквих контаката на тлу Југославије са тајном службом САД, а према истом наводу сарадња на тлу земље није постојала ни са тајном службом СССР-а, као ни значајнија сарадња са француском службом.

³⁶ У. Поповић, *Deseti po redu...*, 73–79. Израду превентивног ратног плана против Југославије Врховна команда Вермахта (OKW) започела је у октобру 1940. године. О томе видети више: Д. Денда, *Шлем и шајкача...*, 577.

³⁷ Исто, 144–149.

³⁸ Видети: Martin van Creveld, *Hitler's Strategy, the Balkan Clue*, (Cambridge: University Press, 1973).

погодним личностима у војсци. У марту се британски ваздухопловни изасланик састао са Бором Мирковићем, двојицом штапских официра и представником генерала Душана Симовића и дискутовао о могућој сарадњи са RAF-ом, циљевима бомбардовања и евакуацији југословенског ваздухопловства у одређеним околностима. О тим питањима касније је разговарао у Атини са тамошњим британским командантом ваздухопловства и представником врховног команданта ваздухопловства.³⁹ У међувремену, генерал Душан Симовић је, средином марта, два пута био примљен у аудијенцију код кнеза намесника. Кнезу Павлу је реферисао да једва држи своје официре под контролом и да се може десити да у случају потписивања пакта авијатичари бомбардују прво Команду ваздухопловства, затим Генералштаб и министарства, па и Бели двор.⁴⁰ Након тога, Макдоналд се, по повратку из Атине, поново видео са Мирковићем и дошао до закључка да су добри изгледи да ваздухопловство одигра улогу у британску корист, без обзира на политички исход. Послеподне 21. марта, Макдоналд је требало да разговара са штапским официром о могућностима коришћења терена за атерирање у Србији за британске бомбардере у случају избијања непријатељстава.⁴¹

Када је постало јасно да ће југословенска влада приступити Тројном пакту, главни циљ SOE постаје њено рушење, по могућности пре, а ако то не би било могуће, онда након потписивања пакта. Прва опција плана разматрана је на састанку у британском посланству, 19. марта 1941. године – истог дана када се Крунски савет у принципу сложио са приступањем пакту. Та опција подразумевала је „легитимно“, односно мирно обарање владе, подстицањем оставки што већег броја њених чланова и изазивањем кризе владе. У вези с тим, SOE је максимално искористила своје контакте са вођом Земљорадничке странке Милошем Тупањанином. Контактан је више пута дневно, па су углавном његовим напорима 20. марта три члана Цветковићевог кабинета поднела оставке, , након што су им обелодањени предложени услови пакта. Реч је о Бранку Чубриловићу из Земљорадничке странке, Срђану Будисављевићу из редова независних демократа, чије је партије финансијски дотирала SOE, и Михаилу Константиновићу као независном члану.⁴²

³⁹ PRO, FO 371/30253, R 2935/G/2706/92; Шифровани телеграм ваздухопловног изасланика у Београду Министарству ваздухопловства Бр.У 147, Хитно, Строго тајно, Београд, 21. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 685.

⁴⁰ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 75.

⁴¹ PRO, FO 371/30253, R 2935/G/2706/92; Шифровани телеграм ваздухопловног изасланика у Београду Министарству ваздухопловства Бр.У 147, Хитно, Строго тајно, Београд, 21. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 685.

⁴² David A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 411.

Истога дана британски посланик Кемпбел обавестио је Идну да су Немци вероватно прихватили југословенске захтеве и да се коначна одлука о приступању земље Тројном пакту може очекивати сваки час. Обећао је да ће учинити све да одложи потписивање, али је нагласио да „уколико до тога дође, предлагем да учинимо све што је могуће да минимализујемо значај тог чина и одржимо Југославију у игри”. Кемпбел је, такође, сугерисао да радио-емисије на српско-хрватском треба да подстичу тврђи став, који би превасходно био усмерен на емоције Срба, како би међу њима порасло противљење Тројним пакту, и тиме се осигурала „жестока реакција” уколико до потписа дође. Идн је прихватио Кемпбелове препоруке и, у току неколико наредних дана, до формалног потписивања пакта, 25. марта, веома се трудио да изврши притисак на владу и кнеза намесника да не потпишу тај документ. Он је кнезу Павлу већ био послао, као специјалног емисара, Теренса Шона кнежевог личног пријатеља и бившег припадника британске мисије у Београду. Шон је кнезу предао Идново лично писмо и на састанку с њим, одржаном 18. марта, више пута поновио да би „југословенско потписивање било каквог пакта са Немачком не само представљало опасност за њу саму, већ и да би значило медвеђу услугу савезничкој ствари, пошто Немачка, осећајући се сигурно са југословенске стране, више неће оклевати да нападне Грчку”.⁴³

На потврду информације да ће Југославија приступити Тројном пакту, из Београда је преко Каира за Лондон, 21. марта, отишао предлог посланика Кемпбела да се у случају да претња прекидом дипломатских односа не буде имала утицаја на повлачење потписа са пакта, искористи могућност драстичне акције. Кемпбел је обавештавао да је атмосфера у Србији таква да би се, усмеравањем осећања, могла изазвати експлозија, државним ударом или побуном, која би спречила или одгодила потписивање пакта или истим методама поништила потпис. Посланику је било указано на то да се побуна може изазвати само у тренутку највећег врења, односно у тренутку потписивања или после потписивања.⁴⁴ Након тога, Ентони Идн тражио је ближа обавештења о могућностима за извођење државног удара и о личностима које би га водиле. Сматрао је да је корисније да Југославија не дозволи Немцима пролаз преко Битоља за напад на Грчку, него да уђе у рат.⁴⁵ На Кемпбе-

⁴³ Исто, 402.

⁴⁴ PRO, FO 371/30253, R 2854/G/2706/92; Шифровани телеграм амбасадора Лампсона у Каиру Форин офису Бр. 654, Специјално (Идн), Хитно, Каиро, 21. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939 – 1941), 681–682.

⁴⁵ PRO, FO 371/23884, R 3185/409/92; Шифровани телеграм амбасадора Лампсона у Каиру Форин офису Бр. 650, Специјално (Идн), Хитно, Строго тајно, Каиро, 21. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 683.

лов телеграм одговорили су, релативно брзо, и Винстон Черчил и Ентони Идн. Према Стафорду, по њиховим одговорима се могло закључити да су одговорност за доношење одлуке пребацивали један на другог. Черчил је сугерисао Идну да он сам реши ствар у Каиру, иако је сматрао да је битније да се Југославија ипак увуче у рат, него да Британци добију још неколико дана на грчком фронту. Био је вољан да прихвати ризик од убрзања немачког напада ако би државним ударом у Југославији била створена просавезничка влада. Након консултација са војним врхом, Форин офис је такође потврдио да је од стратешког интереса за Британију да Југославија што пре постане савезник, чиме је одговорио Кемпбелу на питање о војном аспект ситуације. Идн је у свом одговору из Каира изнео конкретнији став, који је вероватно одражавао мишљење начелника Империјалног генералштаба који се тамо налазио. Према њему, најважније је било да Југословени не дозволе пролаз немачким трупима кроз битољску котлину, и тиме спрече бочни удар на Грке. Кемпбелу је речено да одлучи да ли би пуч допринео остварењу овог циља. Идн је, такође, затражио више информација о вођству, шансама за успех и процени вероватних последица државног удара. Посебно га је интересовала судбина кнеза намесника и какав би био став војске према њему. Дао је и инструкцију да у међувремену не треба прекидати односе са Цветковићевом владом.⁴⁶

У међувремену је ситуација све више кључала. Према Макдоналду, гласови да предстоји потписивање Тројног пакта довели су до јачања одлучности пилота војног ваздухопловства да радије авионима напусте земљу него да дођу под немачку контролу. Он је сматрао да је у британском интересу да се охрабрује евакуација ваздушним путем.⁴⁷ Идн је оценио да су после оставке тројице министара порасле шансе за државни удар и да је Енглеска спремнија на ризик да убрза немачки удар него да Југославија постепено склизне у немачку орбиту. Овластио је Кемпбела да самостално одлучи о потреби хитног предузимања акције уколико не буде у могућности да га консултује.⁴⁸ Према сведочењу министра Двора Милана Антића, тог 23. марта, на вечери код кнеза намесника, Павле је обавестио Цветковића, Мачека, Цинцар-Марковића, Антића и Петра Пешића о претња-

⁴⁶ D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 403–404.

⁴⁷ PRO, FO 371/30253, R 2935/2706/92; Шифровани телеграм ваздухопловног изасланика у Београду Министарству ваздухопловства Бр.У 152, Хитно, Строго тајно, Београд, 22. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 691.

⁴⁸ PRO, FO 371/23884, R 3185/409/92; Шифровани телеграм амбасадора Лампсона у Каиру посланику Кемпбелу у Београду Бр. 674, Специјално (Идн), Хитно, Строго тајно, Каиро, 23. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 692.

ма које је генерал Симовић изнео на аудијенцији код њега. Александар Цинцар-Марковић тражио је да се Симовић ухапси, што је министар војни генерал Петар Пешић одбио.⁴⁹

Идн је, 24. марта, добио обесхрабрујући извештај од Шона о његовом другом састанку са кнезом намесником, из којег је било јасно да ће пакт бити потписан и да је кнез Павле потпуно скренуо са курса који је до тада држао.⁵⁰ Истог дана Идн је овластио Кемпбела да предузме све да се промени влада, укључујући и државни удар.⁵¹ Кемпбел је сматрао да би војни државни удар дао најбоље решење. Проценио је, такође, да не треба полагати наде у дотадашње челне људе у војсци, са једним изузетком (Симовић – прим. Д. Д). Уколико се Симовић не би придобио, Кампбел је веровао да је могуће наћи једног или двојицу старијих пензионисаних генерала да воде покрет. Био је убеђен да је за придобијање таквих старешина за ту идеју било неопходно обезбедити помоћ у војном материјалу. Требало је да буде јасно одређена понуда која би се односила на количину наоружања и време испоруке како би постојала могућност непосредног приступања потенцијалним вођама.⁵² Према мемоарима шефа SOE Хјуа Далтона, када је Егзекутива за специјалне операције сазнала да ће Југославија потписати Тројни пакт, он је дао сигнал својим агентима у Београду „да употребе сва средства да дигну револуцију”, јер је „све унапред било добро припремљено”.⁵³ Тог истог дана упућен је телеграм центру SOE у Београду у коме је речено да крену свим снагама у акцију, након консултација са Кемпбелом.⁵⁴ На вест да се припрема закључење пакта, 24. марта увече избиле су прве демонстрације.⁵⁵ Истог дана Илија Трифуновић Бирчанин информисао је SOE да припреме за пуч добро напредују.⁵⁶

⁴⁹ Архив Српске академије наука и уметности, Фонд Милана Антића 14387/8530 (даље: А САНУ, 14387/8530). Тајна вечера код кнеза 23. марта 1941. године.

⁵⁰ D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 404–405.

⁵¹ PRO, FO 371/23884, R 3185/409/92; Шифровани телеграм амбасадора Лампсона у Каиру Форин офису Бр.709, Специјално (Идн), најхитније, Каиро, 24. март 1941; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 698.

⁵² PRO, FO 371/25033, R 6426/415/92; Шифровани телеграм посланика Кемпбела у Београду Форин офису Бр. 514, специјал (Идн), Најхитније, Београд, 24. март 1940; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 701–702.

⁵³ Јакоб Б. Хоптнер, *Југославија у кризи 1934–1941* (Минхен: Нова искра, 1964), 338, према: Hugh Dalton, *Fateful Years, Memoirs, 1931–1945* (London: Frederick Muller Ltd, 1957), 373–375; Видети и: В. Petranović, N. Žutić, *27. mart 1941...*, 93.

⁵⁴ D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 405.

⁵⁵ В. Petranović, N. Žutić, *27. mart 1941...*, 261.

⁵⁶ D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 412.

На дан југословенског приступања Тројном пакту у Бечу, 25. марта, у Форин офису су били веома песимистично расположени, јер је изгледало да су могућности промене власти у Београду нереалне. Након разговора југословенског посланика у Форин офису са Орме Сарџентом (*Orme Sargent*) и Р. А. Батлером (*R. A. Butler*), помоћник сталног државног подсекретара за спољне послове Орме Сарџент је био песимистичан. Он је записао да „изглед за успешан државни удар ... нису баш сјајни” и предложио три алтернативне политике у приступу према Југославији, које би морале да се спроводе мање-више истовремено. Према његовом мишљењу: 1) Британија не би требала да прекида односе са Цветковићевом владом, већ би требало да је подстакне да се одупре будућим немачким захтевима; 2) требало је снажно подстицати отпор немачкој пенетрацији и наметању контроле истовремено, посебно у војсци и међу Србима, пре свега да би се ојачала позиција Цветковићеве владе, али са „крајњим и дефинитивним циљем да то доведе до њеног пада уколико се она покаже бескорисном, и до њене замене другом владом која би одбацила Тројни пакт и дистанцирала се од политике својих претходника” (Сарџент је овде признао да би та политика могла да отпочне процес распада Југославије, али је сматрао да је ризик вредан труда) и 3) требало је разрадити варијанте друге могућности, односно радити на отцепљењу југословенске војске у Јужној Србији (Македонији – прим. Д. Д.), и стварању сепаратистичке владе под њеним окриљем, „ово би нам (Британцима – прим. Д. Д.) дало контролу над виталним комуникацијама чиме би спречили немачки напад на бок грчке војске”. Он је нагласио да је британски посланик у Грчкој, заједно са генералом Папагосом, већ подржао ту могућност.⁵⁷ Сарџент је такође закључио да не треба предузимати никакве радње које би довеле до прераног прекида односа са Југословенима пре него што би било извесно успешно извршење опције два или три. Стални државни подсекретар за спољне послове и Сарџентов непосредно надређени сир Александер Кадоган је, разматрајући ову препоруку, 26. марта пристао на њене закључке, иако је сматрао да би било препоручљиво да се сачека Кемпбелов извештај након повратка југословенских званичника из Беча. На крају, сматрао је да би трећа опција била најбоља, пошто је „одбрана грчко-југословенске границе била од виталне важности за Грчку”.⁵⁸

⁵⁷ Присуство Британаца у Грчкој, који су већ у новембру 1940. године почели да запоседају грчке аеродроме у Солуну, Лариси, Арти и Атини значило је изложеност румунских петролејских постројења, која су била од огромног значаја за немачке ратне напоре, могућем бомбардовању британских ваздухопловних снага. О томе видети више: Д. Денда, *Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*, 530–534.

⁵⁸ D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 406–407.

У исто време, ситуација у Београду постајала је све напетија. Након информација добијених прислушкивањем телефонских разговора генерала Симовића, кнез Павле је, 25. марта, решио да га пензионисе.⁵⁹ Поподне истог дана, Илија Трифуновић Бирчанин обавестио је SOE да ће „завера бити 99% успешна” и да се акција може очекивати у наредних 48 сати. Тога дана се и Маплбек састао са Мирковићем и ургентно захтевао да се покрене државни удар што је пре могуће. Мирковић га је уверавао да се то може очекивати ускоро.⁶⁰ Дан након што је Краљевина Југославија приступила Тројном пакту, 26. марта 1941. године, генерал Душан Симовић је најавио Британцима да ће државни удар бити извршен у року од неколико дана. Британски посланик Кемпбел био је у исто време обавештен преко једног официра из Генералштаба да ће у случају успеха пуча кнез намесник бити предат Британцима.⁶¹ Истога дана Ле Емери је одржао чувени говор упућен Југословенима, који је преносио Би Би Си, у којем је, рачунајући на српско јавно мњење, оштро напао пакт. Према Д. Стафорду, говор није био искључиво усмерен на промовисање државног удара, већ му је главни циљ био јачање воље Срба за отпором.⁶²

Након успеха пуча, нови југословенски министар војни генерал Богољуб Илић наредио је, 27. марта, моментално активирање свих трупа за затварање границе, свих јединица за осигурање унутрашњости територије, свих појачања жандармеријских јединица, свих посадних трупа и свих јединица за рушење и запречавање. Истог дана наређено је и активирање недостајућих трупа Крајинске, Топличке и Тимочке дивизије, са 31. мартом као првим даном активирања.⁶³ Мере о активирању биле су донете уместо опште мобилизације. Опште активирање, као вид тајне мобилизације, наређено је 30. марта, с тим да први дан активирања буде 3. април.⁶⁴

У Берлину нико није рачунао са оваквим развојем догађаја. Након церемоније у дворцу Белведере, немачка дипломатија спремала се за нови тежишни задатак – посету јапанског министра спољних послова Мацуоке, што је и био разлог због кога је фон Рибентроп пожуривао Југословене да потпишу пакт. Након потписивања југословенско-немачки дипломатски односи требало је да се одвијају рутински. Мада

⁵⁹ А САНУ 14387/8545,

⁶⁰ D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 412, 416.

⁶¹ Public Record Office, War Office 201/1575, 19–19a; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941), 711–712.

⁶² D. A. T. Stafford, „Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941”, 407.

⁶³ B. Petranović, N. Žutić, 27. mart 1941, 502.

⁶⁴ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 91.

су немачкој влади биле познате тешкоће које је имао Драгиша Цветковић, као и јак унутрашњи отпор против приближавања Југославије Осовини, она није озбиљно рачунала са могућношћу да Цветковићева влада одбаци споразум, имајући у виду измене у Тројном пакту које су учињене само за Југославију, као ни са могућношћу да државни удар непосредно предстоји. Према Клаусу Олсхаузену, у немачким документима до 27. марта није било никаквих трагова о таквим размишљањима, нити разрађеног плана шта радити у том случају.⁶⁵ Немачки посланик фон Херен је известио Берлин о пучу у Београду и прокламацији краља Петра, као и о масовним демонстрацијама за краља и војску које су у исто време биле усмерене и против приступања Тројном пакту.⁶⁶ Поводом ступања на престо Петра II, на немачком посланству, као и на другим посланствима, истакнута је југословенска застава.⁶⁷ Фон Херен је извештавао Берлин да састав владе генерала Симовића јамчи да ће уживати подршку и у српским круговима и да ће имати довољно снаге да одржи дотадашњи спољнополитички правац и када је непопуларан. Споразум са новом владом могао је, по Фон Херену, створити јасну ситуацију. Личност министра спољних послова (М. Нинчић – прим. Д. Д.) и сарадња Хрвата представљали су залог да ће основна тежња политике нове владе бити избегавање сукоба са Осовином. Ипак, он је нагласио да треба рачунати с тим да су српски чланови владе отворено против пакта и да ће деловати у правцу слабења веза са Осовином.⁶⁸ Међутим, око осам сати ујутру маса је нападала помоћника немачког војног изасланика капетана Мозера, кога су малтретирали један капетан југословенске војске и један жандарм, а из незгоде га је спасао потпуковник Кнежевић. Након тог догађаја одмах су уследила извињења југословенских власти, о чему је фон Херен истог момента обавестио Берлин.⁶⁹ Представник Гестапоа Хибнер послао је вест из Београда да четници знаком крста обележавају станове

⁶⁵ Klaus Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan: die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1973), 50.

⁶⁶ ADAP/D, XII-1, Die Kriegsjahre (1. Februar bis 5. April 1941), Göttingen, 1969, 303–304; Der Gesandte in Belgrad an das Auswärtige Amt, Telegramm Nr. 270 vom 27.03. Belgrad, den 27. März 1941; исто и: B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 129.

⁶⁷ Auswärtiges Archiv, Politisches Archiv, R – 103321 (даље: AA PA, R – 103321); Politische Beziehungen Jugoslawiens zu Deutschland von September 1939 bis 4. Dezember 1941; Telegramm (G.Ch.V.) Nr. 277 vom 27.03, Belgrad, den 27. März 1941.

⁶⁸ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 130.

⁶⁹ AA PA, R – 103321; Politische Beziehungen Jugoslawiens zu Deutschland von September 1939 bis 4. Dezember 1941; Deutsche Gesandtschaft, Pol.2 Nr. 2, Belgrad, den 30. März 1941. Betrifft: Tötlicher Angriff auf den Hilfsoffizier des Militärattache. Мозеров извештај у српском преводу видети: B. Petranović, N. Žutić, *27. mart 1941...*, 541.

Немаца, да је Немачки саобраћајни биро потпуно разлупан, а немачка застава спаљена и да је иста судбина задесила и италијански биро.⁷⁰ Истог дана Ваухник је из Берлина послао телеграм у којем се наводи-ло да немачка Врховна команда тражи објашњење о политичким до-гађајима у Југославији.⁷¹ Одговор начелника Обавештајног одељења југословенског Главног генералштаба генерала Боровоја Јосимовића, који је у Берлин стигао наредног дана, био је да су догађаји у Југосла-вији чисто унутрашње природе и да се југословенски став према ино-странству не мења. Све друго било је, по њему, страна пропаганда.⁷² Ваухник је тај став наредног дана изнео у Врховној команди Вермах-та.⁷³ Симовић је 27. марта, у 21 час увече, примио фон Херена у време седнице владе, извинио се због изгреда и појаснио да преврат има унутрашњополитичке разлоге, јер кнез није знао да се окружи лично-стима које имају углед у народу. Рекао је да је увек био пријатељ Не-мачке и да се поноси што је познавао рајхсмаршала Геринга и генерал-фелдмаршала Милха.⁷⁴

Хитлер је за вест о државном удару у Југославији сазнао око по-днева и одмах бескомпромисно реаговао на догађаје у Београду. Има-јући у виду ангажовање Енглеза и Американаца у Југославији против њеног приступања Тројном пакту и снажну опозицију у српском офи-цирском кору према спољној политици коју је водила Цветковићева влада, он је сматрао да српски војни пуч представља „квази објаву ра-та” Немачкој.⁷⁵ Стога је одмах заказао саветовање у Канцеларији Рај-ха у вези са ситуацијом у Југославији, које је одржано између 13 и 14:30 часова.⁷⁶ На састанку са представницима Врховне команде коп-нене војске и ваздухопловства изнео је тада већ познате чињенице о пучу и додао да Срби и Словенци никад нису били пријатељи Немци-ма. Југославија се, према његовом мишљењу, показала као непоуздан фактор баш у време извођења плана „Марита” и припрема за опера-цију „Барбароса”. Сматрао је да влада у земљи није била стабилна, ка-ко због сталних свађа око националног питања, тако и због официр-

⁷⁰ B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 130.

⁷¹ ВА, П-17, К-6, Ф-3, р.б.21. Војни изасланик у Немачкој, Пов. Бр. 263, Телеграм из Берлина бр. 11012 од 27. Марта 1941.

⁷² ВА, П-17, К-6, Ф-3, р.б.18. Главни генералштаб, Прво обавештајно одељење Пов.Б.Об.1.Бр.5845; шифрована депеша војном изасланик у Немачкој.

⁷³ Vladimir Vauhnik, *Nevidljivi front. Borba za očuvanje Jugoslavije* (Minhen: Nova iskra, 1984) 136.

⁷⁴ B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 131.

⁷⁵ K. Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan: die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*, 51.

⁷⁶ Франц Галдер, *Военный дневник*, Том 2, Москва, 1969; 27. март 1941. <http://militera.lib.ru/db/halder/index.html> /19.04.2009/

ске камариле која је нагињала државном удару, а да је једини јак државник био Стојадиновић, којег је кнез Павле уклонио с власти на сопствену штету. Моменат у коме се сазнало право стање у Југославији и расположење према Осовини, како са политичке, тако и са војне тачке гледишта, био је, по Хитлеру, повољан. Да се пуч десио за време извођења операције „Барбароса” то би створило много већу опасност за немачке ратне напоре. Хитлер је стога одлучио, не прихватајући никакве изјаве лојалности, да се што је могуће пре нападне Југославија и уништи као држава. Због тога је требало максимално убрзати спровођење плана „Марита” против Грчке и извршити удар из рејона Софије у правцу Скопља и са што јачим снагама у правцу Ниша и Београда. Из рејона Граца и Клагенфурта такође је требало нанети удар са циљем да се уништи југословенска војска. Из ваздухопловства су извештавали да 8. ваздушни корпус у Бугарској, под командом генерал-лајтнанта фон Рихтхофена, може одмах бити уведен у борбу, док би снаге 10. корпуса биле спремне за два до три дана. Хитлер је наредио да се одмах предузму све неопходне припреме и да му се то вече саопште планови ангажовања копнене војске и ваздухопловства. Тог истог дана маршал Јодл је Хитлерове идеје преточио у директиву № 25. Поход на Балкан могао је да почне за неколико дана.⁷⁷ У одговору на Хитлерово писмо о ситуацији у Југославији, Мусолини је, поред осталог, навео да је уверен да је до државног удара у Београду дошло у потпуном споразуму са кнезом намесником већ пре потписивања пакта.⁷⁸

Из свега наведеног намеће се закључак да је државни удар у Југославији разматран на највишим местима британске политике, као драстична опција која би утицала на промену спољнополитичког курса земље у времену блиском приступању југословенске краљевине Тројном пакту. Главни интерес Британаца био је да се искористи југославенска територија и војска ради осигурања незаштићених бокова грчке војске од напада Осовине који се спремао, будући да је на грчко-бугарској граници већ била изграђена добро утврђена Метакасова линија. Важност Грчке била је непроцењива за Британце, јер су са њених аеродрома могли полетати авиони који би бомбардовали румунске изворе нафте у Плоештију, који су били кључни за снабдевање немачке ратне машинерије. Иницијатива за

⁷⁷ ADAP/D, XII-1, Die Kriegsjahre (1. Februar bis 5. April 1941), Göttingen, 1969, 307–309; Aufzeichnung des Majors Christian (Wehrmachtführungsstab im Oberkommando der Wehrmacht), OKW/WFSt/Abt.L (LM1) Nr. 44 391/41 g. Kdos.Chefs. Geheime Kommandosache, Berlin, den 27. März 1941; Beschreibung über Lage Jugoslawien; Николаус фон Белов, *Я был адъютантом Гитлера* (Смоленск: Русич, 2003), 327–328.

⁷⁸ B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 131.

сам државни удар потекла је од Југословена (Мирковић) још средином 1940. године, као последица претходног рада Совјета и Чеха на формирању организације способне за његово извођење. Од тог периода вишеструко се повећавају и средства намењена британској пропаганди у земљи усмереној на придобијање југословенског јавног мњења. На припреми и извођењу војног пуча у Београду било је ангажовано више британских тајних служби, чије активности нису увек биле у координацији и међу којима је постојало извесно ривалство. Британски посланик Кемпбел је, након 24. марта 1941. године, имао пуна овлашћења да подстакне такву акцију. Политичке везе које је успоставила SOE биле су значајне у почетној фази припрема, али су касније пресудну улогу одиграле директне и личне везе (Мапלבек) канцеларије ваздухопловног аташеа са завереницима из југословенског ваздухопловства. Међутим, ма колико те везе биле блиске и ма колико Британци уложили труда и средстава, никакве њихове акције не би довеле до успеха да међу српским језгром војске, незадовољним пре свега унутрашњом политиком кнеза Павла и Цветковићеве владе, није постојала спремност и организованост за извођење пуча, што је толеришао и југословенски државни врх.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Bundesarchiv, Militärarchiv, Freiburg im Breisgau
Auswärtiges Archiv, Politisches Archiv, Berlin
Војни архив, Београд, Пописник 17
Архив САНУ, Београд

Објављени извори

Avramovski, Živko priredio. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III (1939–1941). Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1996.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1945, Band XI - 1, *Die Kriegsjahre (1. September bis 13. November 1940)*. Bonn: Gebrüder Hermes KG, 1964.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1945, Band XII-1, *Die Kriegsjahre (1. Februar bis 5. April 1941)*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1969.

Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata, I. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969.

Petranović, Branko i Nikola Žutić, priređivači. *27. mart 1941*, tematska zbirka dokumenata. Beograd: NICOM, 1990.

Дневници и мемоари

Vauhnuk, Vladimir. *Nevidljivi front. Borba za očuvanje Jugoslavije*. Minhen: Nova iskra, 1984.

Гальдер, Франц. *Военный дневник*, Том 2. Москва: Воениздат 1969.
<http://militera.lib.ru/db/halder/index.html> /19.04.2009/

Dalton, Hugh. *Fateful Years, Memoirs, 1931–1945*. London: Frederick Muller Ltd, 1957.

Илић, Богољуб С. *Мемоари армијског генерала 1898/1942* (приредио М. С. Бјелајац). Београд: Српска књижевна задруга, 1995.

Мирковић, Боровоје. *Истина о 27. марту 1941. године*, приредио Петар Боснић. Београд: издање приређивача, 1996.

Popović, Uglješa. *Deseti po redu. Tajna vojnoobaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*. Beograd: izdanje autora, 1976.

Судоплатов, Павел А. *Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 1997.

Фон Белов, Николаус. *Я был адъютантом Гитлера*. Смоленск: Русич, 2003.

Литература

Бакић, Драган. „Слепа амбиција или британска субверзија? : Југословенски официри, британске обавештајне службе и државни удар од 27. марта 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 2 (2021), 53–83.

Бјелајац, Миле. „Покушај стратешког ослонаца Југославије на СССР 1939–1941“, *Војноисторијски гласник*, 1–2 (2006), 41–66.

Bjelajac, Mile S. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004.

Васић, Драгиша. *Деветсто трећа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

Вилијамс, Хедер. *Падобранци, патриоти и партизани – Управа за специјалне операције у Југославију 194–1945*. Београд: НОЛИТ, 2009.

Gorodetsky, Gabriel. *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia*. Yale: University Press, 1999.

Денда, Далибор. „Прилози за биографију генерала Милана Недића до Априлског рата 1941“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године – Научни погледи*, ур. Вељко Ђурић-Мишина. 21–23. Београд: Музеј жртва геноцида, 2017.,

Денда, Далибор. *Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

Denda, Dalibor. „Le Royaume de Yugoslavia et les projets français d'ouverture du front des Balkans 1939–1940“, у: *Le FRANCE et la Serbie les défis de l'amitié éternelle: hommage au 180e anniversaire des relations diplomatiques franco-serbes*, ур. Aleksandra Kolaković, Sacha Markovic. 177–195. Belgrade: Institut d'etudes politiques, 2021.

Денда, Далибор. „Обавештајна сарадња Краљевине Југославије са западним савезницима (1939–1941)“, *Други светски рат 75 година касније* – зборник радова, I, ур. Далибор Денда, Бојан Димитријевић, Димитар Тасић, 97–112. Београд: Институт за стратегијска истраживања, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, 2021.

Живановић, Милан Ж. *Пуковник Анис. Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте*. Београд: издање аутора, 1955.

Казимировић, Васа. *Црна рука: личности и догађаји у Србији од Мајског преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године*. Крагујевац: Призма, 1997.

Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Мекензи, Дејвид. *Дразутин Димитријевић Анис*. Београд: Етхос, 2016.

Olshausen, Klaus. *Zwischenspiel auf dem Balkan: die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1973.

Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

Stafford, David A. T. "Soe and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941", *Slavic Review*, Vol. 36, №3 (1977), 399–419.

Тимофејев, Алексеј. *Руси и Други светски рат у Југославији*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2011.

Хоптнер, Јакоб Б. *Југославија у кризи 1934–1941*. Минхен: Нова искра, 1964.

Creveld, Martin van. *Hitler's Strategy, the Balkan Clue*. Cambridge: University Press, 1973.

Colonel Dr. Dalibor Denda, Research Fellow
Strategic Research Institute, University of Defense
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

THE BRITISH AND THE COUP D'ÉTAT OF MARCH 27, 1941

(Summary)

The author reconstructs the role of the British factor in the preparation and execution of the Coup d'état on March 27, 1941 in Yugoslavia on the basis of published and unpublished British, Yugoslav and German archival

records, memoirs and literature. According to this research, both civilian and military British intelligence were involved in the preparation of the Coup, although there was not always the coordination between their actions. After the fall of France, the British side started to invest several times greater amount of money in the creation of public opinion in Yugoslavia in favor of the Allies' goals. At the same time, in mid1940, the main initiative for conducting the Coup d'état came from the Yugoslav side, from Yugoslav General Borivoje Mirković. The conspirator's organization was founded earlier. The impulse for its establishment was given by the Czechs and the Soviets during the Sudeten crisis in September 1938. The predominantly Serb Yugoslav officers who took part in the conspiracy were mostly unsatisfied with the way of the solution of the Croatian issue. The British policy at the highest level just used it later in the most crucial moment for their interests with the aim to change the vectors of the Yugoslav state policy. The main British interest was to use the Yugoslav Army and territory for the protection of unprotected left flank of the Greek Army during the potential clash with the Wehrmacht.

KEY WORDS: Kingdom of Yugoslavia, Coup d'etat, 27th of March 1941, WWII, British, Germans, army